



# Tek Bir Gerçek Din mi Vardır? Evrensel Kriteri Tesbit Etme Konusunda Bir Deneme\*

Hans KÜNG\*\*

Çev. Mustafa ÇAKMAK\*\*\*

## Özet:

Bu makalede yazar, öncelikle dünyadaki dinlerin çeşitliliği ve farklılığını açıklama konusunda dört temel yaklaşıma dikkat çeker. Bununla birlikte doğru dinin var olup olmadığı temel sorusunu tartışır. “Eğer tek doğru din varsa bu doğru dinin ölçütü nedir?” sorusu bağlamında bir dinin doğruluğunun üç temel ölçütü olduğunu iddia eder. Bunlar; genel ahlaki ölçüt, genel dini ölçüt ve özel Hristiyan ölçütüdür. Yazar, bu makalede temelde şöyle bir kanaati ille getirmektedir: “Hiçbir din gerçeğin tümüne sahip değildir, gerçeğin tümüne sahip olan yalnızca Tanrı’dır.”

**Anahtar kelimeler:** Doğru din, İyi ve kötü, Ahlâki Kriter, Dini Kriter, Evrensel

\*\*\*

## Abstract:

### Is There One True Religion? An Essay in Establishing Ecumenical Criteria

In this article, the author primarily points out four basic positions about the explanation of varieties and differences of religions in the world. However, he discusses the basic question whether there is true religion or not. In the context of the question “If there is one true religion, what is the criterion of this true religion?”, he claims that there were three basic criterions: The general ethic criterion, the general religious criterion and the specifically

\* Bu çalışma, editörlüğünü John Hick ve Brian Hebblethwaite yaptığı “Christianity and Other Religions” adlı eserin 118-145 sayfaları arasında yer alan Hans Küng’e ait “Is there One True Religion? An Essay in Establishing Ecumenical Criteria” başlıklı bölümünün tercümesidir.

\*\* İsviçreli Katolik bir teolog olan Hans Küng (D.1928), Tübingen’deki Katolik İlahiyat Fakültesinde uzun yıllar Profesör olarak görev yapmıştır. En çok bilinen kitapları: Infallible? An Inquiry (İngilizce çevirisi, London 1971), (Mutlak? Bir Araştırma), On Being a Christian (İngilizce çevirisi, London 1977), (Hristiyan Olmak Üzerine) ve Does God Exist? (İngilizce çevirisi, London 1980) (Tanrı var mı?) şeklinde ifade edilebilir. 1979 yılında ders verme yetkisi Vatikan tarafından elinden alındığında Küng, aynı üniversitede ‘Ekümenik Araştırmalar Enstitüsü’nde Profesör olmuştur. Hans Küng, Hristiyanlık, diğer dinler ve evrensel ahlak konusunda birçok kitap yayımlamıştır.

\*\*\* Yrd. Doç. Dr. ,Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, m\_cakmak@hotmail.com.



Christian criterion. Basically, the author, supports in this article such as an opinion “No religion, has the whole truth, only God alone has the truth”

**Key Words:** True religion, Good and Bad, Ethic Criterion, Religious Criterion, Ecumenical

\*\*\*

Günümüzde ekümenik teolojinin dünya dinleri boyutundan ayrı düşünülebilir olduğunun eleştirilmezliği konusunda ısrar etmek kolay, fakat bu isteği gerçekleştirmek zordur. Altmışlı ve yetmişli yıllarda Hristiyanlığın içyapısı üzerine yoğunlaştıktan sonra, daima göz önünde olan dünya dinleriyle ilgilendiğim dönemde, kendimi radikal olarak nitelendirilebilecek bazı yeni bilgilere sahip buldum. Herhangi birinin kendi başına karmaşık tarihleriyle çeşitli dinler hakkında bilgi sahibi olmaya çalışması oldukça yorucu bir iştir.

Diğer dünya dinleriyle ilgili tartışmanın kesinlikle esaslı bir hayatta kalma mücadelesi olduğunu ve dünyadaki barış uğruna bunun gerekli olduğunu giderek daha çok farkına vardım. En fanatik ve acımasız politik mücadeleler rengini, ilhamını ve meşruluğunu dinden elde etmiyor mu? Şayet dinler barış, komşu sevgisi, uzlaşma için şiddetin karşısında olma, ve merhamet konularında sorumluluklarının daha erken farkına varsaydı ve yine anlaşmazlıkların kışkırtılmasına yardım etmek yerine onların çözümüne katkı sağlasaydı bu durumdan etkilenmiş ne kadar insan kurtulabilirdi? Kim bilir! Bu yüzden bugün herhangi bir evrensel teoloji, dünya barışı için sorumluluğa ortak olduğunu kabul etmek zorundadır. Dünya dinleri arasında barış olmadıkça gerçek barış var olamaz. Yine Hristiyan Kiliseler arasında barış olmadan dünya dinleri arasında barış olamaz. Kilisenin ekümenikliği dünya ekümenikliğinin tamamlayıcı parçasıdır. Öyle ki Hristiyanlık merkezli içsel ekümenizim ile tüm dünyaya yönelik dışsal ekümenizim (misyon) birbirine bağımlıdır.

Fakat dünya dinleri arasındaki anlaşmazlıklar barış konusunun ötesine geçmektedir. O, yalın bir şekilde hakikat sorununun bir açıklamasını gerektirir. Her ne kadar farklı dinlerin materyal analizi ve dinlerin kıyaslanması görünürde fikri ayrılıklar veya yakınlaşmalar meydana getirebilse de hakikat sorunu devamlı ve engellenemez bir şekilde var olmayı sürdürmektedir. Tek bir doğru din veya birden çok doğru din mi vardır? Dinlerin birbirinden farklı doğruluk iddialarını değerlendirebilecek bir kriter sistemi var mıdır? Eleştirel evrensel teoloji bugünlerde ‘doğru din’ (hakikat-gerçek) sorunu hakkında ne söylemektedir? Aşağıdaki yorumlar dinler arası evrensel diyalogun temel sorunlarına yöneliktir.

Dinlerin ve kiliselerin tarihlerinde hiçbir sorun hakikat sorunu gibi bu kadar çok anlaşmazlığa, kanlı çatışmalara ve hatta din savaşlarına neden olmamıştır. Hakikate yönelik kör fanatizm, engel olunamayan zararlara, kazıklarda yanmalara, yıkımlara ve tüm zamanlarda, tüm dinlerde ve tüm kiliselerde cinayetlere neden olmuştur. Diğer taraftan,



hakikate yönelik ciddi ihmaller ve ilgisizlikler ümitsizlik ve bunalımlara neden olmakta, öyle ki birçok insan artık onlardaki hiçbir şeye inanmamaktadır. Bir kanlı çatışma tarihinden sonra Hristiyan Kiliseler hakikat üzerine sürdürülen tartışmaların köşelerini keskinlikten arındırmayı ve ekümenik ruhun içinde genel cevaplara ulaşmayı öğrenmiştir. Bu cevaplar elbette uzun süre devam etmeli ve nihayetinde onların pratik sonuçları olmalıdır. Aynı durum Hristiyanlığın diğer dinlerle ilişkilerinde de görülmek zorundadır. Hâlâ bazı insanlar şu soruyu sormaktadır: Hristiyanların kendi kimlikleri ile kendi dinlerinin gerçekliğinden vazgeçmeden diğer dinlerin de gerçekliğini kabul etmelerine izin veren sağlam bir teolojik yol var mıdır?

### I. Tek veya Çok Çeşitli: Pratik (Pragmatik) Bir Çözüm

Fakat bununla birlikte başka bazıları aksine şöyle sorular sorar: Bu, hâlâ hepimiz için, daha açıkçası aydınlanma nesli için bir sorun mudur? Biz hâlâ kendi kimliklerimizin yayılmasından korkuyor oluşumuz nedeniyle entelektüel geçmişteki artçı hareketlerle mücadele etmiyor muyuz? Bu kadar uzun süredir pragmatik bir çözüm bulunamadı mı? Sultan Saladin, Lessing'in '*Nathan the Wise*' adlı etkileyici şiirinde "bu üç dinden yalnızca biri doğru biri olabilir..." iddiasında bulunur. Ve devamında şu eklemeyi yapar "Senin gibi bir adam doğumun kaza ile fırlattığı yerde kalmaz; eğer kalırsa bu durum, sezgi, gerekçeler, neyin daha iyi olduğuna dair yapılan seçim sebebiyledir. (act 3, scene 5)

Fakat söz konusu sezgi neye dayanmaktadır? Neyin daha iyi olduğunu seçmede gerekçeler nelerdir? Lessing'in çözümü hepimizin bildiği gibi üç halka kıssasında dile getirilir: Şayet hakikat meselesinin teorik açıklaması başarısız olur, -ki bu bir varsayımdır- ve sağ halkanın (right ring) hakikat oluşu ispatlanamazsa bu durumda geçerli olacak yol nedir? Bu sorunun cevabı olarak "bu yol sadece pratik tecrübelerdir" denebilir. Onun tarafsız ve bozulmamış sevgisi uyarınca gayret gösteren herkese müsaade et! Yani alçakgönüllülükle, içten barışseverlikle, iyilikseverlikle, en içten boyun eğme ile kendini Tanrı'da ortaya koyan hakiki halkanın gücüne izin ver! Bu yüzden kanıt, yalnızca saf dindar insanların hayatlarında kendini ortaya koyar. Problemimiz açısından bu, pratik ve olgusal olarak her dinin, kişinin Tanrı'nın gözünde hoş karşılanmasına neden olan mucizevi gücün delilini ortaya koyduğu ölçüde doğru ve gerçek olduğu anlamına gelir. Basit olduğu kadar açık bu bakış açısı, bizi kaçınılmaz hakikat sorunuyla karşılaşma sıkıntısından kurtarmaz mı?

Bu yüzyılda, bilhassa hakikat sorununa pragmatik bir çözüm öneren Amerikalı Charles Sanders Peirce, William James ve John Dewey önemli isimlerdi. Pragmatizm, basit bir şekilde, dinin hakikat oluşuna bakış konusunda, dinin genellikle nasıl bir işlev gördüğünü, ne gibi pratik sonuçlara sahip olduğunu, bir toplumda ve tarihte bir kimsenin kişisel varlığını ve yaşamını şekillendirme açısından gerçek değerinin ne olduğunu sorgular.



Dinin işlevselliği ve işe yarar oluşunu fazlasıyla ihtiva ettiği açık olan böyle bir fikri inkâr edebilecek kimse yoktur. Dinde teori ve pratik iç içe geçmiş değil midir? Kitabı Mukaddesin “Sen onları meyveleriyle (yapıp ettikleriyle) tanıyacaksın” şeklindeki ifadesine uygun olarak, bir dinin hangi sebeple işe yarar olduğunun pratik kanıtı olmak zorunda değil midir?

Aslında temel sorular şunlardır: Doğruluk basit bir şekilde pratik kullanılabilirlikle eşdeğer görülebilir mi? Bir dinin doğruluğu işe yararlı oluşa, yardımseverliğe ve ihtiyaçların giderilmesine indirgenebilir mi? Bir dinin değeri olağanüstü bir durumda taktiksel bir gerekliliğe kurban edilebilir ya da hatta ekonomik ve politik istismara feda edilebilir mi? Nadiren pratik olarak yaşanan bir din aynı zamanda hakikat olamaz mı? Devamlı bozulan bir program yine de bir duygu yaratmaz mı? Kendisine çok az inanır bulan veya hiç bulamayan bir mesaj hâlâ iyi bir mesaj olarak nitelendirilemez mi?

Her halükârda burada, dinin sadece pratik olgulara indirgemeye değil, fakat gerçekten iyi bir yaşam pratiği ile yeniden bağlantı kurmak anlamındaki pragmatizmden çok daha derin bir pragmatizm anlayışının var olup olmadığını düşünmeye ihtiyacımız vardır. Fakat yine de şu şekilde sorular ortaya çıkmaya devam etmektedir: Büyük dinler gibi böylesine karmaşık bir fenomen, ne gibi bir kriterle değerlendirilmelidir? Biz Asya’daki Budizm ve Avrupa’daki Katolikliğin bin yıldan fazla süredir devam eden etkilerini sadece iyi veya kötü diye nitelendirmeli miyiz? Bugünün bütün dinlerinin hem alacaklı (övülebilir) ve hem de borçlu (yerilebilir) yönleri yok mudur? Böylesine bir bakış açısı, bir dinin mensubunun sürekli bir şekilde kendi dininin yüksek idealleri ile diğerlerinin daha düşük seviyedeki gerçeklerini karşılaştırmasına sebep olmaz mı? Sanırım gerçek İslam ya da gerçek Hinduizm ile ideal Hristiyanlığı karşılaştırmak, bu durum için iyi bir örnek olabilir.

Bu yüzden “gerçek din nedir?” sorusu, onu soran kimseye geri yöneltmek zorundadır. James, “Dini Tecrübenin Çeşitliliği” (*The Varieties of Religious Experience*, 1902) isimli eserinde ortaya koyduğu klasik değerlendirmesinin en başında, ‘gerçek din’ hükmünü vermek için kullanılabilir bir kriterin yalnızca ‘ahlaki test’ (*ethical test*) olmadığını, bilakis bu kriterin “felsefi olarak kanıtlanabilir bir mantıksallık” olabileceğini savunur. Fakat bu bağlamda sorulması gereken soru şudur: Acaba “felsefi olarak kanıtlanabilir mantıksallık” ne anlama gelmektedir? Açıkçası, bir kimse pratiğe yönelmesine rağmen hakikat sorununun üstesinden gelmiş olmaz. Burada yapıcı bir cevap hazırlamak amacıyla ikinci bölümde dört temel yaklaşımın bir incelemesine girişmek istiyorum.



## II. Dört Temel Yaklaşım

### a) *Hiçbir din doğru değildir. Veya, tüm dinler eşit şekilde yanlıştır.*

Burada ateist yaklaşımı bastırma gibi bir amacım söz konusu değildir. Her ne kadar onun dinlere dönük çeşitli eleştirileri olsa da bu kesinlikle benim üzerinde durduğum bir konu değildir. Fakat yine de o, tüm dinler için sürekli bir meydan okumayı çağrıştırmaktadır. Normal şartlarda, herhangi bir dinin acınası halinin kendisi, dinin öğretilerinin ve ritüellerinin boş bir amaca yönelik olduğu, söz konusu dinin, yansıtma, illüzyon ve boş vaatler dışında hiçbir şey olmadığından şüphe duymamak için yeterli sebebi sağlar. Kısacası, bu dinin doğruluğuna, hatta tüm dinlerin doğruluğuna dayanak teşkil edecek hiçbir şey yoktur.

Şimdi, dinin aslında bir gerçekliği -gerçekten birinci, sonuncu ve asıl gerçekliği- hedeflediğini ispat edemem ve bunu dilemem. Dinin tanrıtanımaç rakipleri için kendi paylarına, dinlerin basit bir şekilde anlamsızlığa yönelik bir girişim olduğuna dair bir kanıt yoktur. Tanrı gibi bir anlamsızlık hiçbir yerde bulunmaz. Bu dünya ile bağımlı kuramsal ve teolojik sebep bu sorunun cevabına tatmin edici bir şekilde ulaşamaz. Bu nokta üzerinde Kant tümüyle haklıydı. Dinin doğruluğunun çok önemli ve ünlü sorununda ona pozitif bir anlam vererek, yaşamımızın büyük güven sorunundan daha az ya da daha çok bahsetmeyiz. Bu dünyanın bütün açık saçmalığının karşısında yine de evet demek! bir sınavda, güvenin gerçekçi eylemi içinde büyük dinlerde kabul edilen insanlığın ve dünyanın anlamına, ana zeminine, dayanak noktasına evet demek! Kesin kanıtlar yoksa bile en azından iyi sebeplerle kendisi için göstermek zorunda olduğu sürece bu tamamen mantıklı bir evettir.

'Hayır' diyen kimse tarih önünde sorumluluk almak zorunda kalacak. Neanderthal' insanının en az cenaze gömme ritüeline kadar geri götürülebilen insanlığın başlıca ve antik dini tarihi, ateizmin argümanlarını (ki o Avrupa'nın kültür ve düşünce tarihi ile spesifik olarak yakından bağlantılıdır- Nietzsche'nin "Tanrı ölü" varsayımı 2500 yıllık Batı metafiziğiyle bağlantılıdır-) büyük ölçüde öznel hale getirmektedir. Birinin, insan ırkını binlerce yıllık tarihi ve küresel uzantısı içinde değerlendirip değerlendirmemesi hiç fark etmez. O biri, gelecekte bir bakıma deneyüstü şeylere iman etmekten kaçınan bir topluluk bulamayacak. Evrensel açıdan bakılacak olursa bazı insanlar arasında var olan ateizm, Doğu'ya doğru yayılmış olsa bile karakteristik bir Batı Medeniyeti eseridir. O, böylece bu yüzyılda bir kültürel azınlığın meselesi olmaktadır.

### b) *Yalnızca tek bir din doğrudur. Veya, Diğer tüm dinler yanlıştır.*

Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında Origen, Cyprian ve Augustin tarafından hazırlanıp IV. Roma Konsilinde (1215) kabul edilen Geleneksel Katolik yaklaşımı, geniş bir çevrede şu ifadeyle temerküz eder: "Extra

<sup>1</sup> Son buzul çağı başlangıcında Avrupa ve Ortadoğu'da yaşayan ve bugünkü insanın uzun bir evrim sonucu ortaya çıktığını kanıtlayan ilk insan fosiline verilen isim.



*Ecclesiam Nulla Salus*" (Kilise dışında kurtuluş yoktur). Amerika keşfedilmeden elli yıl önce Floransa Ekümenik Konsilinde açık bir şekilde şöyle ifadeler dile getirilmiştir: "Kutsal Roma Katolik Kilisesi, putperest, yahudi, ateist ve hizipçi hiçkimsenin ölmeden önce kendisine katılmadıkça ebedi yaşamdan bir parçaya sahip olamayacağına, bilakis onların şeytan ve takipçileri için hazırlanmış ebedi ateşe mahkûm olacağına kesin bir şekilde inanmakta ve bunu ilan etmektedir. Kilise en nihayetinde diğer dinlerin doğruluk ve kurtuluşa yönelik iddiaları için bir karar vermemiş midir? Bu, söz konusu durumun en azından 15. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar nasıl olduğu ve görüldüğünün ifadesidir.

Katolik teoloji, yeni kıtaların keşfedildiği yüzyıldan itibaren, tartışılmaz "*Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur*" doktrininin birçok bölümünün yeniden yorumlanması ve sonuç olarak tersyüz olması anlamına gelen yeni bir anlayışı benimsemeye çalıştı. Fakat mutlak olması nedeniyle bu teoloji, asla açık bir şekilde düzeltilmedi. Tabii ki, erken Trent Konsiline kadar Bellarmine ve Suarez gibi teologlar vaftiz ve Kilise'ye yönelik bilinçsiz bir arzuyu kurtuluş için yeterli olarak kabul ettiler. 17. Yüzyılda Roma Katolik Kilisesi keskin Fransız Jansenitsleri tarafından ifade edilen "*Ecclesium Nulla Gratia*" (Kilise dışında merhamet yoktur) prensibini kınadı. 1952 yılında Katolik Kilise Engizisyonu (Holy Office) eski Kilise babaları ve Floransa konsili ile mevcut Katolik Kilisesinin dışında kalan insanların lanetlendiğini iddia eden bir kampüs papazı olan Fr Leonard Feeney'i aforoz etmek için kendini zorunlu -paradoksal bir şekilde yetkili-hissetti. 1964 yılında II. Vatikan konsili, son bir kez daha resmi bir doğrulama olmaksızın, Kilise bünyesindeki Tanrı'nın herkesi kapsayan kurtarıcı isteği ve kurtarma planını şöyle deklare etti: "Kendi hataları olmaksızın İsa Mesih'in İncil'ini ve Kilisesini tanıma fırsatı bulamamız ve hâlâ temiz bir yürekle Tanrı'yı arayan ve onun isteğini vicdanının sesinde farkına vararak yerine getirmeye çalışan -ki bu durum Tanrı'nın lütfunun bir sonucudur- bu insanlar ebedi kurtuluşu elde edebilirler.(Madde 16) Hristiyan olmayan dinlerle ilgili bildirmede diğer dinlere yönelik takdir edici tutum şu cümleyle doruğa ulaşır: "Katolik Kilise diğer dinlerdeki doğru ve kutsal olan hiçbir şeyi reddetmez."

Bu bakış açısının, geleneksel Katolik yaklaşımın günümüzdeki resmi anlayışı olduğunu söylemek mümkündür. Hatta Hristiyan olmayan dinler bile -çünkü herşeye rağmen insanlar tarihi ve sosyal şartların oluşturduğu dinsel formlara bağlıdırlar- kurtuluşa giden yollar olabilirler. Onlar belki ana (*orderly*) yol değil ama yine de tarihi olarak alternatif (*extraordinary*) yollardır. Nitekim Çağdaş Hristiyan teologlar, Hristiyan kurtuluş yolu ile Hristiyanlık dışındaki kurtuluş yolları arasında -bazen de yol ve çeşitli patikalar arasında- ayırım yaparlar, ki bu geri dönüşe teşekkür etmek gerekir.

Fakat bununla birlikte bir kimse bu teolojik çözümü ve terminolojiyi yargılayabilir. Burada önemli olan şey, tarihte ilk kez Katolik Kilisesinin bağınazlığı ve kendi doğrusunu diğer doğrulardan çok keskin



bir şekilde ayıran kibirli dışlayıcılığa karşı resmi bir şekilde kendini ifade etmiş olmasıdır. Kilise, Hristiyan olmayan dinleri ve doğrularını bütünüyle mahkûm eden ve öğrenme konusunda yetersiz, gerçeğin kendisi olduğu konusunda fazlasıyla ısrarcı her çeşit kelama kapıları geniş şekilde açan dışlayıcı bakış açısından geri adım atmıştır. Yine o, tüm doğrunun zorunlu olarak onun tasarrufunda olduğu hayaline sahip, diğer dinsel yaklaşımlar için kınama öneren ya da aforoz etmeyi tehdit olarak kullanan dogmatizmden uzaklaşmıştır. Diğer dinlere yönelik saygı neticesinde onlara dönük hiçbir aşağılama anlamlı değildir. Ve yine onları anlamaya, dini araştırmalar ve diyalogla yayılmaya öncelik verme konusunda hiçbir ihmal söz konusu değildir.

Bu şekilde Katolik Kilisesinin yirmi yıl önce attığı adımı bugün birçok Protestan teolog atmakta hâlâ tereddüt yaşamaktadır. Onlar, doğruya yönelik Protestan iddiasını ancak genç Barth ve diyalektik teolojinin tasarladığı yol üzerinde ve çoğu zaman diğer dinlerle ilgili dikkatli bilgi ve analiz olmaksızın, dogmatik bir şekilde değerlendirebilmektedirler. Öyle ki bu değerlendirmede din, doğal teoloji dışında hiçbir şey, yani bir güç gösterisi, Tanrıya karşı bir başkaldırı, saf ve basit inançsızlıktır. Protestan teologlar, Hristiyanlığın diğer dinler içinde herhangi bir din olmadığını söyler. Zira İncil, tüm dinlerin sonudur. Bana göre böyle diyalektik bir teoloji daha diyalektik olmak zorundaydı.

Dünya dinleri ne dogmatik bir şekilde kınanmalı ne de diğer teologların yaptığı gibi basit bir şekilde görmezden gelinmelidir. Öyle ki asil fikirli cahil kimse tümüyle daha sorumsuzdur. Eğer Protestan teoloji insanoğlunun çoğunluğunun kurtuluşu sorununa yönelik bir cevaba sahip değilse, durumda o 'tek kutsal Kilise' küstahlığında kendi aşağılamasını rahatça dile getiren ya da aydınlanmış bir tarafsızlıkla yetinen insanları – Voltaire zamanında olduğu gibi- bugün de şaşırtacak bir sebebe sahip midir? Bu, tamamen yetersiz olan Dünya Kiliseler Birliğinin kararsız yaklaşımı sebebiyledir. Ne "Farklı Dinler ve İdeolojilerden Kişilerle Diyalog için Yönergeler" de (1977-1979), ne de Vancour'da (1983) yapılan en son genel kurulda, Hristiyan Kiliseleri dışındaki insanların kurtuluşu hakkındaki soru cevaplanamamıştır. Bu sorunun cevaplanmasının önündeki en büyük engel, üye Kiliseler tarafından dile getirilen çelişkili bakış açıları olmuştur.

Değişmeyen gerçek, bu günlerde problemin daha yoğun bir şekilde gündeme geliyor oluşudur. Avrupa dışında büyük kıtalar keşfedildikten sonra dünya dinleri, Hristiyan dünyası için sayısal açıdan bir meydan okumayı içeren öncelikli bir dışsal durumdu. Fakat bugün onlar, sadece bazı aydınlanmış ruhlar için değil, Hristiyan Kiliselerinin kendileri için nitelik açısından bir meydan okumayı içeren içsel bir durumdur.

Ve şimdiki sorular şunlardır: Şayet Hristiyan kerygmatic<sup>2</sup> teoloji daha önce gönderilen dünya dinlerinin aksine fakirin yerine zengini

<sup>2</sup> <http://en.wikipedia.org/wiki/Kerygma>





gözetmeye geldiye, o ne önermek zorundadır? Eğer Hristiyan teoloji her yerde var olan açık ışığı onaylıyorsa, o ne ölçüde ışık getirecek? Eğer tüm dinler ışığı içeriyorsa Hristiyanlığın niçin özellikle gerçek olması gereksin ki? Veya Eğer kurtuluş Hristiyanlığın ve Kilisenin dışında zaten elde edilebiliyorsa, Kilise ve Hristiyanlık niye özel olması gereksin ki? Bu soruya üçüncü yaklaşım tarafından basit bir cevap verilir.

*c) Her din doğrudur. Veya, Tüm dinler eşit derecede doğrudur.*

Dünya dinleriyle ilgili bilgi sahibi olan herhangi birinin onların birbirine benzediklerini iddia etmesi oldukça güçtür. Peygamber merkezli dinlerle ve mistik dinler arasındaki temel farklılıklar giderilebilir, birbirinden ayrı dinler arasında tüm anlaşmazlıklar ortadan kaldırılabilir. Bu ise, W.Cantwell Smith'in özellikle ifade ettiği gibi, birbirinden farklı dinlerin tarihi seyir içinde bile kolayca aynı kalmadığı, bilakis geliştiği ve daha kompleks yapılara dönüştüğü gerçeğini gözden kaçırmak olacaktı. Nitekim çoğu zaman durum, şaşırtıcı şekilde böyledir.

Fakat biz çoğu zaman farklı dinlerde bulunan birbirleriyle çelişkili mitler, semboller, doktrinler, ritüeller ve dini kurumları yansıtan 'nesnel din' ile her dinin ana kaynağında karşılaştığımız 'Evrensel Tek ve Mutlak' ın temel dini tecrübesi ve ona derin hürmeti yansıtan 'öznel dini' birbirinden ayırmak zorunda değil miyiz? Buna rağmen her yerde aynı olduğu varsayılarak temel bir dini tecrübeye başvurmak hakikat sorununu çözmez mi? Niçin? Çünkü dini tecrübe bir izolasyon içinde asla ortaya çıkmaz. Dini tecrübe önsel yorumlamadan geçmiş bir tecrübedir. Bu sebeple o, söz konusu dini gelenek ve onun farklı anlamlı formları tarafından tasdik edilmiştir.

Fakat bundan daha fazlası vardır; prensipte tüm dinlerin eşit olduğunu iddia eden herhangi biri, yanlış ve ahlâki hatalara düşmeye yönelik insanın potansiyelini dinin ilgi alanının dışına çıkarmaktadır. Fakat niçin "hata insana özgüdür" şeklindeki eski bir deyiş dinler için de geçerli olmasın? İnsan davranışlarının bir kalıba dökülmediği herhangi bir din var mıdır? Hinduizm, Budizm, İslam, Yahudilik, ve Hristiyanlıktaki tüm dini ifadeler, tüm efsane ve semboller, tüm vahiy ve iman beyanları ve son olarak tüm dini ritüel ve gelenekler, otorite ve fenomenler aynı şekilde doğru, mantıklı ve tam anlamıyla eşit bir şekilde geçerli olabilir mi? Kişinin tecrübe ettiği şeyin gerçekliği hiçbir suretle bir başka kimsenin tecrübe ettiği şeyin gerçekliğinin kefilisi olmaz. Dini tecrübe ile sahte dini tecrübe arasında fark vardır. Dolayısıyla biz sihir veya büyüye inanmayı, mucizelerdeki simya ve her çeşit aptallığı, Tanrı'nın varlığı (ya da Brahmanın gerçekliği), kurtuluş ve kefarete gibi temel inançlarla aynı düzlemde değerlendiremeyiz. Bu nedenle tüm dini tecrübelerin eşit derecede doğru olduğundan bahsetmek mümkün değildir.

Her şey basit bir şekilde aynı olmadığı gibi her şey basit bir şekilde eşit de değildir. Hatta bu durum, bir kimsenin kendi dininde bile böyledir. "Devam eden herhangi bir şey", "Mümkün olan her şey" insan yaşamının





hakikat, nihai taahhüt ve güvenle ilgili temel sorularına sessiz kalmaz. Yoksa dinin sınırları içindeki her şey, gerçeğin gücü oluşu ve geleneksel elbiseler giydirilmiş dinin canlı bir şekilde ortaya çıkabilmiş olabilmesi nedeniyle meşru kabul edilebilir mi? Eğer o gerçekse ve yalnızca Yuhanna İnciline göre bizi özgür yapan şey gerçekse, biz sorgulamamızı daha ileri boyutlara taşımak zorundayız.

Dışlayıcı mutlaklık ile birlikte tüm değer ve standartları eşit farksızlığın konusu yapan zararlı öznellikten kaçınmamız gerekir. Bu arada Lessing için bu hâlâ geçerlidir. Zira zamanla yavaş yavaş ortaya çıkmış, fakat şu anda modern ve zihinsel anlamda popüler olan ölçülü çoğulculuk, kişinin kendisinin sahip olduğu din ile diğerleri arasında bir ayırım yapmadan onların tümünü onaylayan çoğulculuk, tüm dini yaklaşım ve tutumların aslında aynı olduğunu savunan ve yüksek ruhlar meselesinden kendini uzaklaştıran dini anlamdaki tarafsızlıktan daha öte Lessing'i hatırlatmak için artık bir gerçekliğe sahiptir.

d) Yalnızca tek bir din doğrudur. Veya, tüm dinler tek bir dinin doğruluğundan bir parçaya sahiptirler.

Kendisi dışında bir doğru kabul etmeyen dışlayıcı bakış açısı, şayet tüm hakikati öznel hale getiren, tüm değerleri ve standartları eşit farksızlığın konusu yapan, bir kimsenin kendi dini ile diğer dinler arasında herhangi bir ayırım yapmadan onları onaylamasını ve savunmasını öngören çoğulculuk gibi kabul edilebilir değilse, bu durumda toleranslı kapsayıcı bakış açısının gerçek çözüm olduğu görülür.

Bu yaklaşımla özellikle Hint kökenli dinlerin tümünde karşılaşırız. Var olan dinler yalnızca evrensel ve asıl hakikatin belirli yönlerini ve farklı derecelerini temsil ederler. Diğer dinler yanlış değil sadece geçicidir. Onlar evrensel hakikatten bir paya sahiptir. Bir kimse mistik tecrübeye başvurarak yüksek düzeyli böyle bir bilginin kendi dinine özgü olduğunu iddia edebilir. Bu durumda sonuç; bir kimsenin kendi dinini mükemmel bir konuma yükseltirken bütün diğer dinlerin fiili(de facto) olarak hakikatin kısmi ya da daha alt düzeydeki bilgisine indirgenmesidir. Tüm diğer dinler, kısmi gerçek ve bir hazırlık evresi olarak tek hakikate bağlanır. Bu noktada herhangi bir özel ve ayrıcalıklı iddia reddedilmektedir. Hoşgörü gibi görünen şey, pratikte kapsama ile bir tür gönül alma, geçerli bir kabul için alma, kimliğin kaybolması ve izafleşmesi ile de aslında bir bütünleşmeyi sağlar.

Kapsayıcılığın çeşitli şekilleri -çelişkili gibi gelse de- Hristiyanlık içinde de bulunabilir. Karl Rahner'in '*İsimsiz Hristiyan*' teorisi, son değerlendirmeye de kendi dinini önsel (a priori) bir doğru olarak kurgulayan bir Hristiyan üstünlüğüne dayalı bakış açısına hâlâ bağlıdır. Zira "*Kilise dışında kurtuluş yoktur*" dogmasının ortaya koyduğu çıkmazı aşmaya çalışan Rahner'in teorisine göre, tüm Yahudi, Hindu, Müslüman ve Budistler, Yahudi, Müslüman, Hindu ve Budist olmaları nedeniyle değil bilakis son tahlilde Hristiyan, daha doğrusu '*İsimsiz Hristiyan*'



olmaları nedeniyle kurtuluşa kavuşabilirler. Kapsama burada Hinduizm'de olduğundan daha az incelikli değildir. Her şeye rağmen Hristiyan olmayan ve Hristiyan olmak istemeyen bu insanların irade veya isteklerine saygı gösterilmemekte, bilakis Hristiyan teologların isteklerine göre yorumlanmaktadır. Fakat dünya üzerinde hiç kimse, kendisinin 'isimsiz' ve hatta 'isimsiz bir Hristiyan' olduğu iddiasını küstahlık olarak nitelendirmeyecek ciddi bir Yahudi, Müslüman, Hindu ve Budist bulamaz. Elbette 'isimsiz' kelimesinin kullanımının tümüyle yanlış olması dışında, sanki tüm insanların kendilerinin kim olduklarını bilmediklerinden yola çıkarak, birinin ilişkide olduğu partneriyle ilgili bu çeşit bir spekülasyon ifade kullanması diyalogun başlamadan bitmesi anlamına gelir. Diğer dinlerin mensuplarının oldukları şekliyle saygın olduklarını ve bir Hristiyan teolojisinin kapsamı içine sokulmaması gerektiğini unutmamalıyız.

Bu durumda bir Hristiyanın diğer dinlere yönelik temel yaklaşımı nasıl olmalıdır?

1. Kendini insanoğlunun kurtuluşunun ve lanetlenmesinin ölçüsü yapan, gerçeğe yönelik iddiasını baskı ve otoritenin araçlarıyla kabul ettirmek isteyen ortodoksiye karşı oldukça fazla kayıtsız kalan ve her şeyin aynı değerde olduğu dini anlamdaki bir tarafsızlık yerine;
2. Kesinliğin olmadığı, insanoğlunun mutlağı saptamasına yönelik öznelliğin daha anlamlı bulunduğu, farklı dinler arasında verimli birlikte varoluşu engelleyen, tüm dinlerin birbirine bağlı bir çatıda ortaya çıkışına izin veren daha anlamlı bir ilişkiyi içeren öznellik yerine;
3. Mümkün ve imkânsız olan her şeyin kendisinde karıştığı ve birbirine geçtiği, hâlâ her gün kan ve gözyaşına sebep olan dini ve mezhepsel tüm düşmanlıkların karşısında, dinler arasındaki savaş, kin ve anlaşmazlıklar yerine barışın egemen olabileceği bir sentez kurmak amacını güden senkretizm yerine;

Dini olarak motive edilen tüm hoşgörüsüzlük göz önünde alınırsa, bir kimse hoşgörü ve dini özgürlük talebini engelleyemez. Aynı zamanda da hakikat uğruna özgürlük feda edilmemelidir. Hakikat sorunu değersizleştirilmemeli, gelecek dünya birliği ve dünya dini birliği ütopyasına kurban edilmemelidir. Dinî ve kültürel kimliğe bir tehdit olarak bir dünya dini birliği, sömürge tarihi ve onun bir parçası olan misyonerlik tarihi, henüz hiçbir şekilde unutulmamış üçüncü dünya ülkelerinde kuşku uyandırabilir. Öte yandan Hristiyanlar olarak bizler, Hristiyanlıkta kök salmış özgürlüğün ruhundaki hakikat sorusunu yeniden düşünmeye davet ediyoruz. Keyfiliğin aksine özgürlük, yalnızca bağlardan ve zorunluluklardan kurtulmak anlamında bütünüyle negatif bir şey iken, o aynı zamanda yakınımızdaki erkek ve kadına, kendimize,



Mutlak'a karşı yeni sorumluluk anlamında pozitif bir şeydir. Gerçek özgürlük o yüzden hakikat için özgürlüktür.

### III. Doğruluk Kriterinin Karmaşık Sorusu

Biz hakikatin ne olduğu sorusu üzerine uzun ve karışık tartışmalara devam edebilir, hakikatin çeşitli çağdaş teorileri (uygunluk, yansıtma, uzlaşma, tutarlılık teorileri gibi) üzerinde bir pozisyon alabilirdik. Fakat doğru (hakiki-gerçek) din sorunu kesin bir şekilde ön planda tutulmalıdır. Müteakip ilk tez, dindeki mümkün olan yanlışlarla ilgili olarak şimdi söylemek zorunda olacağım her şey için bir varsayım anlamına gelecektir. Hristiyanlar, çeşitli şekillerdeki çoğulculuğu benimsemeleri neticesinde hakikate yönelik imanlarından vazgeçmeleri için haklı bir gerekçeye sahip olmamalarına rağmen onların hakikat üzerinde bir tekelleri söz konusu değildir. Diyalog ve tanıklık karşılıklı olarak birbirini dışlayan kavramlar değildir. Hakikati kabul etmek, hakikat olmayı görme ve onunla ilgili açık bir şekilde konuşma cesaretini içerir.

Bir kimsenin doğru ve yanlış arasındaki sınırı, peşinen kendi dini ile herhangi bir başka din arasındaki sınır ile tanımlaması elbette kaba bir önyargı olacaktır. Eğer bununla ilgili makul bir algı içinde olursak doğru ve yanlış arasındaki sınırları kişinin kendi dini vasıtasıyla aşacağını kabul etmek zorunda kalacağız. Ne sıklıkla aynı anda doğru ya da yanlış olmayız ki! Bu, ancak güçlü bir öz eleştiri temelinde doğrulanabilir başka bir bakış açısı eleştirisinin sebebidir. Ancak o zaman diğerlerinin sahip olduğu değerlerin bir entegrasyonu sağlanabilir. Bu, aynı zamanda dinlerdeki her şeyin eşit şekilde doğru ve iyi olmadığı anlamına gelir. Öyle ki imana ve ahlâka dair öğretilerde, dinî ritüel, gelenek, kurum ve otoritelerde iyi ve doğru olmayan bazı şeyler söz konusudur. Sanırım bunun Hristiyanlık için de aynı şekilde geçerli olduğunu söylemeye gerek yoktur.

Dünya dinlerinin Hristiyanlık eleştirisi anlaşılır sebeplerle açık ve keskindir. Hristiyanlık, -Hristiyanlar çoğu zaman bunun farkında olmasalar da- sevgi ve barış etiğine rağmen dış görünüşte ve eylemlerinde, diğer dinlerin mensuplarının gözünde dışlayıcı, hoşgörüsüz ve saldırgan bir izlenime sahiptir.

1. Hristiyanlık diğer dinlere, bir bütün olarak değil -onun ölüm sonrası hayata bakışı ve bedene ve dünyevi yaşama gösterilen düşmanlığı sebebiyle- içsel olarak parçalara ayrılmış gibi gelmektedir.
2. Hristiyanlık diğer dinlere, kefarete ve merhamete bağımlılığı fazlasıyla vurgulamak için özde bozulmuş olduğu varsayılan insanoğlunun hata ve günah bilincini hastalık derecesinde fazlaca abartıyor gibi gelmektedir.



3. Hristiyanlık diğer dinlere, ayrıca kendileri açısından da evrensel olarak pozitif bir ışık olarak değerlendirilen İsa Mesih figürünün Kristoloji kullanılarak ona yüklenen özel bir kutsallık (oğul Tanrı) ile tahrif edilmiş gibi gelmektedir.

Bu eleştirilerde geçerli olan ne olursa olsun, bir şey açıktır: Herhangi bir dinin doğruluğu sorunu saf bir teoriden daha fazla şey içermektedir. Hakikatin yapısı asla sadece Tanrı, insan ve dünya hakkındaki doğru ifadelerden oluşan bir sistem içinde şekillenmemiştir. Ve hakikat, asla sadece diğer dinlerin yanlış olduğunun aksine, bir doğru önermeler serisi içinde değildir. Hakikat denilen şey, aydınlatma, kefarete ve özgürleşme olduğu kadar aynı zamanda bir eylem, bir tecrübe yolu, aydınlanma ve kanıtlanmış bir değerdir. Şayet dinler bu nedenle yaşamımız ve ölümümüz için etraflı ve nihai bir anlam vaad ediyorsa, en yüce sarsılmaz değerler bildiriyorsa, şartlar ne olursa olsun acı ve eylemlerimiz için bağlayıcı standartlar oluşturuyorsa ve ruhsal bir sığınak sağlıyorsa, buradan şöyle bir sonuca ulaşmamız muhtemeldir: Doğru ve iyinin ölçütleri ile anlamlı ve değerli olanın ölçütleri dinlerin içinde birbirlerini etkileyebilir. Daha çok teorik olarak anlaşılan hakikat sorunu ya da dinin anlamlılığı sorunu, aynı zamanda daha çok pratik olarak anlaşılan onun iyiliği ve değerliliği sorunudur. Doğru Hristiyan veya Budist, iyi Hristiyan veya Budist demektir. Bu bağlamdaki “*Doğru din ve yanlış din nedir*” sorusu ile “*İyi ve kötü din nedir*” sorusu özdeş sorulardır.

O zaman gerçek din ile ilgili temel soru farklı bir şekilde ifade edilmek zorundadır. Biz, bir dinin kendi içinde var olan doğru ile yanlış ve değerli ile değersiz arasındaki ayrımı ortaya koymayı nasıl başarabiliriz? Burada sadece Hindu Kast sistemini, karmaşık seksüel aktiviteler ile Tantrik Budizmin Şaktist formunu, İslam’daki cihad anlayışı ve cezaların keskin şekillerini düşünemeyiz. Ayrıca Hristiyanlıktaki haçlı seferleri gibi bir olguyu, büyücülerin yakılmasını, engizisyon mahkemelerini ve Yahudi zulmünü de hatırlamak zorundayız. Şayet doğruluk kriteri sorununu, öznel bir kapristen kaynaklanmıyorsa veya diğer insanların başlarına vurmak için kullanılan bir sopa değilse, bu durumda onun nasıl zor ve çetrefilli bir sorun olduğunu kolayca anlayabiliriz.

Tabii ki -bu tekrar dönmek zorunda olduğumuz bir konudur- diğer dinlere yönelik oldukça spesifik (Hristiyan, Yahudi, İslami, Hindu ve Budist vb.) doğruluk iddialarına başvurmadan tamamen vazgeçebilen din yoktur. Fakat bütün dinlerin inanlarının bu kriterlerin ilk olarak yalnızca kendileri için anlamlı olduğunun, başkaları için ise anlamlı olamayacağını farkına varmaları gerekir. Şayet diğerleri -diğer dinlerden kim olursa olsun- aynı şekilde doğruluğa dair kendi kriterinde ısrar etmesi gerekiyorsa, diyalog için beklenti otomatik olarak yok olacaktır. Böylece, örneğin, İncil sadece Hristiyan Kiliseleri arasındaki ya da en fazla Hristiyanlarla Yahudiler arasındaki tartışmalarda onun kriter mantığı ve özgülleştirici işlevini karşılayabilir. Fakat Müslümanlarla ve daha çok



Hindu ve Budistlerle olan iletişimde doğruluk kriteri olarak İncil'e doğrudan bir başvuru yersiz olacaktır. Şayet dinî diyalogda başkalarının karşısında doğru ve haklı olabilmek için Hristiyanlar artık basit bir şekilde İncil'e ( Müslümanlar Kur'an'a veya Hindular Gita'ya veya Budistler Sutra'ya) karşı gelinemez bir otorite olarak başvuramayacaklarsa bu durumda alternatif nedir? Bu noktada, dikkatli bir şekilde başka bir yaklaşım biçimini gündeme getirmeme ve onu sunmama izin verin. Üç aşamalı bir argümanın içinde genel olarak ahlâki olandan genel olarak dinsel olana ve oradan da sadece özel olarak Hristiyanlığa doğru bir çeşit içeriye doğru bir dönüş gerçekleştireceğiz.

#### IV. İnsanî Unsur: Genel Ahlaki Kriter

Dinimizi başka bir dinle kıyasladığımızda, ama aynı zamanda kendi dinimizin yanlışları üzerinde derinlemesine düşündüğümüzde, tüm dinler için geçerli olan iyi ve doğrunun kriteri sorunu ortaya çıkar. Bu, benzer şekilde tüm dinlere uygulanabilir olan genel bir kriterdir. Bana öyle görünüyor ki bu durum, uluslararası hukukun sorunları açısından zerre kadar önemli değildir. Ne tanımlayıcı dini araştırmalar disiplini (ki o normatif kriterlere az ilgi gösterir, kendisi çoğu zaman ince eleyip sık dokumadan insanlığın, doğanın, tarihin ve kutsalın belirli kavramlarının var olduğunu varsayar, örneğin sözsüz bir şekilde mistik olanı yeğlemek gibi) ne de Hristiyan teoloji (ki o şimdiye kadar kendisiyle diğer dinler arasında neredeyse hiç bir kıyaslama yapmamış ve bu sorunun en önemli bölümü için kaçamak cevaplar üretmiştir) gerekli kriter mantığı işini halledebilmiştir. Bu, tamamen birini bir çözüm önerisi sunmaya davet eden teorinin eksikliğinden daha fazla bir şey değildir.

Bu durumda kaçınılmaz başlangıç sorusu şu olmalıdır: Bütün araçlar dini taraflar tarafından meşrulaştırılmış mıdır? Bu şekilde, dinî bağlılığın hizmetinde ekonomik gücün, cinselliğin ya da saldırganlığın kötüye kullanımını içeren her şeye izin var mıdır? İnsanoğluna zarar veren, onu yaralayan hatta onu mahveden bazı şeyler dinî bir emir olabilir mi? Bu durumla ilgili her dinde fazlasıyla örnek mevcuttur. Tanrıya sunulmuş olsa da insanın kurban edilmesinin haklı bir gerekçesi olabilir mi? Çocuklar bir inanç saikiyle katledilebilir mi? Dul kadınlar yakılabilir mi? İnançsızlar işkenceyle ölüme mahkûm edilebilirler mi? Eğer ibadet etmekle zina etmek, iradeye sahip olmakla gelişi güzel ilişkiler yaşamak, oruç tutmakla uyuşturucu kullanmak, mistik tecrübenin yol ve yöntemleri olarak bir işlev görüyorsa bu, onların aynı yolda oldukları anlamına gelir mi? Kutsal bir amaç için olduğu varsayılarak hilekârlık ve sahte mucize, her çeşit yalan ve aldatmaya izin verilebilir mi? Tanrısallığı zorlamayı hedefleyen sihir ile Tanrıya dua etmeyi öngören din aynı şey midir? Emperyalizm, ırkçılık, erkek şovenizmi dinî saiklerle ortaya çıktığında onaylanabilir mi? Bir kimsenin dinî olarak motive edilen Guyana'daki gibi bir toplu intihara karşı itiraz edebileceği hiçbir şeyi yok mudur? Korkarım hayır.



Hangisi olursa olsun kurumsallaşmış dinlerin her birinde önsel (a priori) olan sadece ahlâk değildir. Bazı kökleşmiş toplumsal geleneklerin de eleştirel gözle incelenmesi gerekir. Bu yüzden her dinin sahip olduğu özel kriterlerle birlikte genel ahlaki kriter, bugün olduğundan daha fazla tartışılmalıdır. Bu bağlamda elbette çağdaş ahlaki kanıtların (empirik, analitik veya metafizik- antropolojik yargılama) ve ilkelerin doğrulanmasının temel formları ile ilgili artan daha karmaşık hermenötik sorulara giremeyiz. Baştan yanlış anlaşımaların önüne geçmek için şunu söylememe lütfen izin verin: İnsani unsura yönelmek, yani gerçekten insan olan şeye yönelmek, her halükârda 'saf ve temiz insan' a yönelik dinî bir indirgeme olduğu anlamına gelmez.

'Mutlak'ın planına dayalı olarak insanî unsuru ortaya çıkarmak konusunda etkileyici şekilde başarılı olan din, her zaman en ikna edici olanın kendisi (otonomi için tüm modern çabalardan çok daha önce) olduğunu göstermiştir. Bir kimse yalnızca on emirden, dağdaki vaizciden, Kur'an'dan, Buda ve Bhagavadgita'nın vaizlerinden bahsetme ihtiyacını duyar.

Bütün olarak, uzun süre din ve vicdan özgürlüğüne engel olan Hristiyanlığın kendisi, diğer dinleri ve özgürleşmenin modern süreçleri boyunca Hristiyan imanının etki alanının yayılışını eleştirerek kendisini onlardan ayıran hümanizm gerçekliğinden (kesinlikle dünyevi olmasına ve kiliseye muhalif olmasına rağmen) faydalanmıştır. Bu hümanizm, insan onuru, kardeşlik, eşitlik, özgürlük gibi temelde Hristiyan değerleri olan şeyleri gerçeğe dönüştürmek için (çoğu zaman Hristiyanlıkla karşı karşıya gelse de) başka bir şekilde Kiliseyi hatırlatmıştır. O, tüm diğer dinlerden önce Hristiyanlık sınırları içinde insani unsurun bir kez daha sığınak bulabildiği modern bir otonomi içinde dinî olarak kesinlikle özgürlüğüne kavuşmuştur.

Diğer taraftan, bir bütün olarak Hristiyanlık, özellikle bir şaşkınlığın söz konusu olduğu, insani bağların ve yaygın hoşgörünün zayıfladığı bir zamanda, erdemin toplumsal gelenek, adalet ve kişisel tatmin sorunundan daha fazla anlam ifade etmesi ve yine erdemin ahlaki değerler ve normların bizi evrensel ve mutlak bir şekilde zorlayabilecek olması nedeniyle tüm psikolojik, pedagojik ve hatta pozitif hukuktan daha çok kişisel vicdan için bir temel oluşturabilir. Aslında yalnızca 'Mutlak' kendisini kayıtsız şartsız zorlayabilir ve kesin bir şekilde kendini bağlayabilir. Yine yalnızca din mutlak bir şekilde ve evrensel olarak bir ahlâk yaratabilir ve onu aynı zamanda somutlaştırabilir. Doğrusu bu, binlerce yıldır bazen iyi, bazen ise kötü bir şekilde yapılmaktadır.

Her halükârda, harekete geçirilen bir etkileşim süreci olarak dahi, diğer dinlerdeki insani olan hakkındaki bir sorgulamada aslında bir hata söz konusu değildir. Öyle ki, özellikle şeriat ve İslam hukukunun sıkça ve aşikâr olarak 1948 yılında yayınlanan BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile çatışmakta olduğu artan bir şekilde ortaya çıkmasından bu yana insan hakları sorunu, örneğin, İslam'da yoğun bir şekilde



tartışılmaktadır. Bu, özellikle kadınların (evlilik, boşanma, miras ve çalışma ile ilgili kanunlar) ve Müslüman olmayanların (bazı mesleklerden yasaklanması) yasal eşitliğine yönelik bir durumdur. Bunların tümü, doğal olarak Kur'an'ın kendisine yönelik irdeleyici soruları işaret eder. Tüm zorluklarına rağmen insan hakları ve genel ahlaki kriter sorunu konusunda insanın yaşamı ve kardeşliğinin anahtar öncülü üzerinde modern insani bilincin gereksinmelerini karşılayan temel bir konsensüs zamanla dünya dinleri arasında şekillenebilir. Tarihi süreçte insan bilinci üzerinde kesinlikle birincil olarak etki bırakan temel insanî değerler ve isteklerin yol gösterici inançları vardır. Fakat diğer taraftan olması gereken, -tam anlamıyla Kopernik'in dünya resmi gibi- sürekli olarak yeni şekiller verilmeye ihtiyaç duymasına rağmen onların devam etmesini, geri döndürülememesini, koşulsuz doğrulanmasını, insan hakları ve temel haklar olarak gerçekten yasalaşmasını başarabilmektedir.

Ne olursa olsun, farkındalık konusunda bazı ara dönemlere rağmen, farklı dinlerin içinde varolan daha fazla insanlığa doğru olan ilerlemeyi görmezden gelemeyiz. Örneğin, modern zamanlara kadar alışılmış şekilde olan (işkence sehpa ve direği gibi) engizisyon pratiğinin Katolik Kilisesi tarafından kaldırılması veya kutsal savaş (cihat) doktrininin insani olarak yeniden yorumu ve bazı daha yenilikçi İslam ülkelerindeki ceza kanunlarındaki reformlar veya Hindistanlı Budist ve Hristiyanlarca birincil olarak reddedilmiş olmasına rağmen, İngiliz işgaline kadar bazı izole bölgelerde uygulanan ölen kadının kocasıyla yakılması ve insanın kurban edilmesi uygulamasının kaldırılması bunlardan ilk akla gelenlerdir. Uzak, Orta ve Yakın Doğu'dan çok sayıda örnek, kadınların özgürleşmesi ve korunması, sosyal adaletin gerçekleşmesi ve savaşların ahlaksızlığının ortaya konması ve güvence altına alınmış insan haklarına saygı ile ilgili gelecekte güçlü ve büyüyen bir farkındalığın muhtemelen tüm dünya dinlerinde gözlemlenebileceği konusunda beni ikna etti. Dünya çapında dinî hareketler özellikle barış adına önemli gelişmeler kaydettiler. Tüm bu dinî motivasyon ve hareketlilik -Polonya, İran ve Afganistan ile bağlantılı farkında olduğumuz en küçük bazı şeyler- çok ciddiye alınması gereken politik ve sosyal faktörlerin varlığına işaret etmektedir. Bu yüzden benim sorum şudur: İnsan itibarı ve onunla ilgili temel değerler üzerinde somutlaşarak gerçekten insanî olan üzerinde temellen genel ahlaki ilkeyi formüle etmek için genel insanlığımıza çağrıda bulunmamızın bir imkânı söz konusu olamaz mı?

Dünya dinlerinde insan üzerine yeni bir yaklaşım gelişmektedir. Bunun özellikle yalın bir örneği, 1970 yılında Japonya'nın Kyoto şehrinde düzenlenen "Barış için Dünya Dinleri Konferansı" sonrası yayınlanan bildirgedir. Böylece, birlikte barışın ana konusunu ele aldığımızda bizi birleştiren şeylerin bizleri ayıran şeylerden daha önemli olduğunu keşfettik. Müşterek sahip olduğumuz noktaları şöyle sıralayabiliriz:





1. İnsanlık ailesinin asli birliğine, tüm kadın ve erkeklerin eşitliği ve itibarına dair sarsılmaz inanç;
2. Kişinin ve onun vicdanının kutsallığına dair bir inanç;
3. İnsanlık toplumunun değerine dair bir inanç;
4. Gücün doğru ile aynı şey olmadığına, insan gücünün kendi kendine yetebilen ve mutlak bir güç olamayacağına dair bir farkındalık;
5. Sevgi, duygudaşlık, bencil olmamak, aklın gücü ve vicdani doğruluğun, sonuç olarak nefret, düşmanlık ve bencilikten daha güçlü olduğuna dair iman;
6. Zengin ve zalime karşı yoksul ve mazlumun yanında durmanın zorunluluğuna dair inanç;
7. İyiliğin nihai zaferine dair derin bir umut.

Kriter araştırmamızda temel soru şöyle dile getirilebilir: Kişi için iyi nedir? Bu sorunun cevabıyla ilgili şu söylenebilir: İyi, kişinin kendisinin gerçek anlamıyla insan olmasına yardım eden şeydir. Temel ahlâki ilke gereğince, kişi en yalın anlamda bir zalimin içinde değil bir insanın içinde var olmalı, tüm ilişkilerinde insanlığını ortaya koyabilmelidir. Ahlaki iyi, uzun vadede insan yaşamının kişisel ve sosyal boyutu içinde zenginleşmesine izin veren ve insanın tüm boyutlarındaki en uygun gelişimini mümkün kılan şeydir. Bu yüzden insanoğlu, duygularını ve sezgilerini içeren tüm katmanlarında, toplum ve doğayla başarısını içeren tüm boyutlarında bu insanlığı kişisel ve sosyal olarak gerçekleştirmelidir. Fakat eğer insan ötesi, doğuştan gelen, her şeyi kuşatan, 'Mutlak' inkâr edilir veya ondan uzaklaşırsa, bu aynı zamanda insanlığın işin özünde başarısız olduğu anlamına gelir. İnsanlık bu boyut olmadığı sürece ancak salt bir beden olabilir.

Gerçek insanlığın temel ilkesine göre iyi ile kötü ve doğru ile yanlış birbirinden ayrılabilir. Biz de temelde iyi ve kötünün ne olduğunu, birbirinden farklı herhangi bir dinde doğru ve yanlışın ne olduğunun ayırdına varabiliriz. Dinle ilgili olarak bu kriter aşağıdaki şekilde formüle edilebilir:

a) *Olumlu kriter*: Bir din, insanlık erdemine hizmet ettiği, onun iman ve ahlâkla ilgili öğretileri, onun ritüelleri ve kurumları, insanî kimlikleri içinde insanoğlunu desteklediği ve onların anlamlı ve faydalı bir varlık kazanmalarına izin verdiği sürece doğru ve iyi bir dindir.

Başka bir deyişle:

Açık bir şekilde insanoğlunun fiziksel, ruhsal, kişisel ve toplumsal insanlığı konusunda (yaşam, doğruluk, adalet, barış) onların ihtiyacını karşılayan, onları iyi yapan, onları koruyan herhangi bir şey, başka bir ifadeyle, tam anlamıyla insani olan şey, bu sebeple ilahiliği çağırıştırır.



b) *Olumsuz kriter*: Bir din, insaniyetsizliği yaydığı, onun ahlâki ve inanç öğretileri, ritüelleri ve kurumları insanoğlunun insan kimliği içinde anlamlılığı ve değerliliğini engellediği, anlamlı ve faydalı bir varlığı elde etmek konusunda onların başarısız olmalarına neden olduğu sürece yanlış ve kötü bir dindir.

Başka bir deyişle:

Açık bir şekilde insanoğlunun fiziksel, ruhsal, kişisel ve toplumsal insanlığı konusunda (yaşam, doğruluk, özgürlük, adalet, barış) onlara baskı yapan, onları yaralayan, onları yok eden herhangi bir şey, başka bir ifadeyle tam anlamıyla insani olmayan şey bu sebeple ilahiliği çağırıştırılmaz.

Daha önce yalnızca üstü kapalı ifade ettiğim üzere, birbirinden ayrı şüpheli durumlara rağmen, Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın hiçbirinin geçmiş tarihlerinde doğru ile yanlış veya iyi ile kötünün açık örnekleri eksik değildir. Her nerede bir din, bir kişinin, bir sınıfın, bir grubun, ya da bir cinsiyetin itibarını zedeleyen bir güçse, her nerede tek tek kişiler ve tüm gruplar fiziksel, psikolojik ve zihinsel bir yaranılmaya veya yıkıma maruz kalıyorsa, işte tam bu noktada yanlış ve kötü bir dinle karşı karşıyayız demektir. Biz burada tamamen dinin sınırları içinde bizim topluma, doğaya ve evrene karşı genel sorumluluğumuz ile birlikte kendimi gerçekleştirmem ile başkalarının kendini gerçekleştirmesinin ayrılmaz bir birlikteliğe sahip olduğunu hesaba katmalıyız.

Bu yüzden tüm dinler insan doğasının ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik yeni düşünceler ortaya koymalıdır. Tüm kadın ve erkeklere verilmiş bu insanî unsur, her bir din için geçerli genel ahlaki bir kriterdir. Fakat dinler, kaynaklarında, normatif kutsal metinlerinde ve dinsel figürlerinde kendini açığa vuran başlıca ve özgün niteliğini devamlı hatırlamalıdır. Her nerede bir din yanlışa kaymış ve özgün niteliği bozulmuşsa, eleştiricileri, reformcuları, peygamberleri tarafından sürekli olarak bazı hatırlatmalarda bulunulması beklenecektir. Her dine göre orijinal öz, onun esas kökü veya kriteri olan şey, her bir din için ölçülebilen ahlâki bir kriterdir.

#### IV. Özgün ya da Kutsal Kitap Kaynaklı: Genel Dini Kriter

Özünden kopmuş belirli dini tutum ve gelişmeler ve Hristiyan teolojinin kendi arka bahçesindeki belirli çöküş ve eksiklikler özellikle kaynakların ve Kilise kanunlarının kriteri konusunu gündeme getirmiştir. Bunun nedeni onun daha eski değil, zorunlu olarak daha iyi olmasıdır. Eski olan şey, önsel olarak yeni olandan daha iyi değildir. Fakat başından itibaren asıl olan veya Kutsal kitaba ait olan şey belirleyici faktördü. Ki bunlar; İlk dönem Hristiyanlık, İncil'in esas vahyi; Hristiyan vahyinin kaynağı ve sahibi İsa Mesih'tir. Hristiyanlar kaynaklarına dayanarak kendilerini ölçü yaparlar. Fakat onlar sık sık Hristiyan olmayanlar tarafından şöyle eleştirilirler: "Sizler İncil ve İsa Mesih'e başvurur ve sonra



da böyle mi hareket edersiniz?” Eski ve özellikle Yeni Ahit, Hristiyanlığa bir kriter ve normatif bir standart olarak hizmet eder.

Kur’an’ın ve Hz. Muhammed’in kişiliği -ki İslam’ın somutlaşmış şeklidir- Müslümanlar için belirleyici etken, Buda figürü ve onun dharma öğretisi ise Budistler için belirleyici etken olduğu gibi Tevrat da Yahudiler için belirleyici etken değil midir?

Fakat o zaman kriteri belirleme konusunda örneğin Shaktist Tantrizm’in bazı temel özellikleri, Buda’nın hedef edinilmesini gerektiğini söylediği manastır yaşamı konusundaki bazı çelişkilerin anlamı nedir? Onun alkol tüketimi ve seksüel bazı pratikleri hakkında neler söylenebilir? Bu Tantrizm acaba ne ölçüde hâlâ Budizm’in içindedir? Bu noktada içerden Budist eleştirisi şöyle dile getirilebilir: Budistlerin büyük çoğunluğu muhtemelen cinselliği kesinlikle kendi içinde bir değere ve yere sahip olduğunu söyleyen Hristiyanlarla hemfikirdir. Fakat bu, kesinlikle ibadet veya meditasyon pratiği ile ilgili bir sebebe dayanmaz. Özellikle çiftlerin değiştirilebilir olduğu ve rastgele ilişkilerin kötüye kullanılarak yaşandığı bir kült uygulama içinde din artık cinsellikten, cinsellik ise artık dinden ayrılamaz şekle bürünmüştür.

Özgün veya kutsal kitap kaynaklı kriterle birlikte sadece bir Hristiyan kriterine sahip değil, en azından ilkesel düzeyde olsun diğer dinlere dahi uygulanabilir genel dini bir kriter sahibiz. Burada bir din, normatif ilke veya eylemler (Tevrat, Yeni Ahit, Kur’an, Vedalar) tarafından ve bazen de normatif bir şahsiyet (İsa Mesih, Muhammed, Buda) tarafından değerlendirilebilir. Hakiki ve kutsal kitap kaynaklı bu kriter yalnızca Hristiyanlığa ait değil, her büyük dini gelenek için de gerekli değişiklik ve düzenlemelerin yapılması koşuluyla geçerlidir. Süreç bazı dinlerle (Hinduizm örneği verilebilir) diğerlerine oranla daha kolay işleyebilmektedir. Bana öyle geliyor ki; büyük bir sosyal değişim ve hızla devam eden küreselleşmenin yaşandığı bir dönemde bu dini kriter, Hristiyan olmayan dinlerin de temel uyumunun anlamını fazlaca ön plana çıkarmayı sağlamaktadır. ‘Peki esas olan nedir?’, ‘Değişmez olan nedir?’, ‘Zorunlu olan nedir veya ne değildir?’ soruları dikkate değerdir. Dini kimlik değişime açıktır. Bir dine mensup insanlar temel dini mirasın bir pazarlık içinde modern dünyaya feda edilmemesi, aksine o dünyada bir kez daha yeni meyveler üreten bir şekle bürünmesi gerektiği konusunda hemfikirdirler. Ve böylece, hakiki ve kutsal kitap kaynaklı şeyler üzerindeki etki, tüm büyük dinlerde ortaya çıkmaya devam eden reform hareketlerine nadiren güçlü teşvikler verir. Söz konusu olan şey, dini anlamda asıl kaynağa doğru bir yol tasavvuru olarak yeniden yapılanma (re-formation) ve aynı zamanda geleceği yeniden inşa etmek olarak tekrar yenilenmedir.

Bu durum ne sıklıkla bir dinin kolayca görülebilen temel ve özgün niteliklerine atıfla hakiki ve kutsal kitap kaynaklı kriter kadar meydana gelmemiştir! Bu, teori ve pratikte doğru Hristiyanlığın ne olduğu ve ne olmadığı sorusunu ikna edici bir şekilde cevaplandırır. Ve bu durum,



doğru Yahudilik, doğru İslam, doğru Budizm ve son olarak hatta doğru Hinduizm için de aynı şekilde geçerlidir. Elbette, asıl kaynaktan gelen veya kutsal kitap kaynaklı bu cevap, tarihi doğu dinlerinde oldukça farklı bir anlama sahiptir. Fakat bu durum onun mistik doğu dinlerinde asla anlamsız olduğu anlamına da gelmez.

Yalnızca kısa bir özet yapacak olursak;

1. Gerçek Hinduizm, ilke olarak ilk dönem Hindu elçilerin (Vedic Seers) vahyedilmiş kutsal metinleri üzerinde temellenen bir dindir. Özellikle Hindistan'da dinler ve onların Tanrıları farklı olmakla birlikte aynı zamanda Hindular büyük bir hoşgörüye de sahiptirler. Budizm, (Jaynizm gibi) Vedaları reddetmesi nedeniyle Hindular açısından doğru din kabul edilemez. Söz konusu bu Budizm, Hindu İslamının reddedildiği gibi fazlasıyla reddedilir. Benzer bir ifade Şivaizm ve Vişnaizm gibi Hindistan'ın tektanrılı dinlerinin kutsal metinleri için de kullanılabilir.

2. Gerçek Budizm, reenkarnasyon, dharma öğretisi ve shanga toplum anlayışını oluşturan Buda'da ancak şeklini alan dindir. Thereveda ve Mahayana Budizmi arasında büyük farklar olabilir. Çok sayıda farklı Budist mezhepleri vardır. Fakat Buda'yı, Dharma'yı ve Sangha'yı (rahipler topluluğu) reddeden dinler doğru bir yol olarak kabul edilmezler.

3. Gerçek İslam, sonuç olarak Hz Muhammed'e indirilen Kur'an üzerine temellendirilebilir. Şiiler ve Sunniler aralarında geçmişte var olup şimdi de devam eden çok ciddi dinî ve politik farklılıklara rağmen Kur'an'a dayanmakta olduklarını söylerler. Onlar için Kur'an Allah'ın kelimidir. Kim ondan ayrılırsa doğru dinin sınırları dışına çıkmıştır. Benzer şeyler -tüm inançsal hoşgörü ve farklı yorumlarına rağmen- Yahudilik için de söylenebilir.

4. Biz açıkçası, kaynakları açısından doğru dinin ne olduğu sorusunu Mistik Asya dinlerinden daha çok tarihi dinlerle birlikte -ve özellikle Hristiyanlıkla- cevaplandırabiliriz. Ve bununla -biz ikinci kez içe dönüğe yöneliyoruz- hakikatin genel dini kriteri özellikle Hristiyanlığın hakikat kriterinde somutlaştırılabilir. Buna karşılık özellikle Yahudi, İslami, Hindu ve Budist kriterler de var olabilir.

## VI. Özel Hristiyan Kriteri Üzerine

Şimdiye kadar nasıl sonuçlara ulaştık? Öncelikle ifade etmek gerekirse; genel ahlaki kriterlere göre insanlığa yakışan bir şekilde varlığını devam ettiren iyi ve doğru bir din, insanlığı baskı altına almaz, onu yıkıma uğratmaz bilakis onu korur ve geliştirir.

Genel dini kriterlere göre bir din, kendi kaynak ve temel ilkelerine uygun olarak doğru kaldığı ve onun gerçek özü, sürekli başvurulmuş temel kutsal kitabı ve kutsal şahsiyeti gerçek olduğu sürece iyi ve doğrudur.

Özel Hristiyan kriterine göre ise bir din, teori ve pratikte bizim İsa Mesih'in ruhunu hissetmemize izin verdiği sürece doğru ve iyidir. Bu



teoriyi Hristiyanlığın, mensuplarının hayatında etkili olup olmadığı veya ne ölçüde etkili olduğunu içeren bir özeleştiri sorusu içinde doğrudan Hristiyanlığa uygulayabilirim. Dolaylı olarak ise –kibirli olmaksızın- bir kimsenin özellikle Yahudilik ve İslam gibi diğer dinlerde bizim Hristiyan olarak nitelendirdiğimiz bazı şeyleri bulup bulmayacağı veya ne ölçüde bulabileceği sorusunun eleştirel açıklamasına karşın, aynı kriter kesinlikle diğer dinlere uygulanabilir.

Eğer doğru dinin temel sorusu ile ilgili olarak bir çözüm üretmek istiyorsak, içsel ve dışsal perspektif arasında kesinlikle ayırım yapmalıyız. Bir kimse Hristiyanlığı, Hristiyan mesajına, geleneğine ve toplumuna karşı özel bir sorumluluk hissetmeksizin, tamamen dışardan, bağımsız bir gözlemci, bir din araştırmacısı, Hristiyan olmayan biri ya da eski bir Hristiyan olarak diğer dinler gibi değerlendirebilir. Hristiyanlık, hakikate dair dini ve ahlaki kriteri karşılamalıdır. Ancak o zaman dünya dinleri arasındaki uygun yerini alır. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında birçok doğru din vardır.

Dış kaynaklı bakış açısı, (bir çeşit dış politika gibi) içerden bir bakış açısını (bir çeşit iç politika gibi) dışlamaz. Bir kişi açısından her iki bakış açısını birleştirmek tamamen ciddi ve saygı değer bir iştir. Bu durum üzerinde düşünüldüğünde, söz konusu bu iç ve dış ilişkinin sadece dinler için geçerli olmadığı görülür. Uluslararası bir avukat da bir uzman olarak çeşitli ulusal anayasaları karşılaştırırken ya da uluslararası anlaşmazlıklarda belirli kritik noktalar üzerinde bir uzlaşmaya varmaya çalışırken kendi anayasasına sanki dışarıdaymış gibi bakabilir. Bununla birlikte o, içerden bir bakış açısından yola çıkarak ülkenin diğer vatandaşları içinde sadık bir vatandaş olarak tamamen bu anayasaya uyma ve ona sadık kalma konusunda kendinde bir zorunluluk hissettiğinde de aynı anayasaya bakmaktadır. Bu bağlamda kimse tek boyutlu bir kişiliğe sahip değildir. Gerçek, bundan daha karmaşıktır.

Eğer şuan bir Hristiyan ve bir teolog olarak Hristiyanlığa içerden bakacak olursam,- Hristiyan olmayan tüm kişilerin kendi dinine baktığı gibi- ve eğer bir dinin, bir mesajın, bir geleneğin ve bir toplumun herhangi bir mensubu olarak konuşursam, bu durumda Hristiyanlık, benim için - her diğer din kendi mensubu için olduğu gibi- sadece zihinsel bir algı içinde yaklaştığım bir sistemden daha fazla bir şeydir. O zaman Hristiyanlık, her din gibi her felsefi düşüncenin aksine bir kurtuluş mesajı ya da ona giden bir yoldur. Burada sadece benim düşüncelerimi de gerektiren felsefi ve teolojik bir argüman grubuyla değil Hristiyanlık söz konusu olduğunda dini bir meydan okuma ve bütünüyle kişisel bir pozisyon almama ve onu takip etmemi gerektiren bir peygamber mesajıyla karşılaşmış olurum. Din, ancak bu şekilde doğru olarak anlaşılır. Şayet o zaman, bu noktadan itibaren düşüncelerimde imanı ikrar eden bir dil kullanıp, dinime tekrar geri dönüyorsam, bu durum nihai sonuçlardan duyduğum bir korku sebebiyle değil, nihai varoluşsal bir ciddiyet ile içerden onu doğrulamadığı sürece, bir kimsenin bir dini derinlikleriyle



kavrayamayacağı varsayımından hareket ediyor oluşumdandır. Bir din, doğru hakkındaki söylemi heyecan verici bir derinliğe sahip olduğunda ancak benim dinim olur. Bu noktada benim için önemli olan şey, kendi hakikat ve imanımdır. Bu durum, tıpkı bir Müslüman ve bir Yahudi açısından İslam'a ve Yahudiliğe dair, bir Hindu ve Budist için ise Hinduizm'e ve Budizm'e dair kendi dini, imanı ve de hakikatının önemli olduğu gibi değerlendirilebilir. Kendi dinimde, keza diğer dinlerde de mesele, genel değil varoluşsal bir hakikat meselesidir. Bu bağlamda benim için- tüm diğer inanırlar gibi- yalnızca tek bir doğru din vardır.

Bu, doğruyu araştırma sürecinde kimsenin kendi yaşam tarihi ve tecrübesinden soyutlanamayacağı anlamına gelir. Şimdiye kadar sözü geçen tüm dinleri yukardan objektif bir şekilde yargılayabilen bir konumda duran ne bir teolog, ne bir teoloji öğrencisi, ne de dini ve politik bir otorite olmak gibi bir şey söz konusu olamaz. Tüm dinî geleneklerin üzerinde tarafsız bir konumda durabildiğini düşünen herhangi biri, onların herhangi birisinin içinde bulunarak bunu yapamayacaktır. Her kim (Raymondo Panikkar'dan bir imge ödünç bir alarak) tüm resmi kendi penceresinden görünürken, resme kendi pencerelerinden bakan diğerleriyle konuşmayı reddederse; her kim her şeyin üzerinde bir konumda durup onları yargılayabileceğini düşünürse, o kişi açık bir şekilde temel dayanağını kaybetmiştir. O, İkarus'un (Yunan Mitolojisinde Deadalus'un oğlu) yaptığı gibi, balmumu kanatlarını hakikat güneşinde kolayca eritecektir.

Bu yüzden tarihi olarak şartlı bir bakış açısı içindeki imanımı itiraf ediyorum. Bu tek din, benim için hakikat oluşunun başkalarını ikna edebilir iyi sebeplerinden bahsedebileceğim gerçek dindir. Hristiyanlık benim için yürüdüğüm yol, içinde yaşam ve ölüme dair hakikati bulduğuma inandığım dindir. Buna rağmen aynı zamanda yüz milyonlarca insanın hakikat olarak kabul ettiği diğer dinlerin hiç de yanlış dinler olmadığı veya basit bir şekilde gerçek dışı olmadığı da doğrudur. Bu dinlerin her biri, yalnızca Hristiyanlıktakilere benzeyen çok sayıda doğruya sahip olmakla birlikte, bizim daha önce gizli ve üstü kapalı bir şekilde sahip olmadığımız kendilerine özel bazı doğrulara da sahiptirler. Bu durumda niçin Yahudi, Müslüman, Hindu ya da Budist olduklarının tam açıklamasını Yahudi, Müslüman, Hindu ve Budist teolog ve felsefecilere bırakmak gerekmektedir. Hristiyan teologun katkısı, en azından özel Hristiyan kriterini isimlendirmek için temel prensipleri ortaya koymak, Hristiyanları Hristiyan olmayanlardan açık bir biçimde ayıran şeyin ne olduğu, onları neyin ayırması gerektiği ve bir Hristiyanı Hristiyan yapan şeyin ne olduğu sorularına cevap vermeye çalışmak olmalıdır.

Bu durumda ben niçin bir Hristiyanım? Benim niçin bir Hindu, Budist, Yahudi veya Müslüman değil de bir Hristiyan oluşumun sebeplerini yeni bir karşılaştırmalı dinler bağlamı içinde ortaya koymak ayrı bir makaleye değerdi. Şimdi tam noktada açık esasları önermeme izin



verin. Evet ben bir Hristiyanım. Çünkü kendimi, inanarak ve bütünüyle gerçek olarak, yalnızca İsrailoğulları tarihinde etkin olan ve onun peygamberleri vasıtasıyla konuşan değil, Nasıralı İsa'nın acı çekmesi ve ölümüyle de kendini eşsiz bir şekilde bilinir kılan ve bizim için hayatta ve davranışlarımızda belirleyici etkisi olan İbrahim'in, İshak'ın İsmail'in ve Yakup'un Tanrısına adıyorum. İsa Mesih'in ilk havarileri, çarşıdaki o utanç verici ölümüne rağmen onun ölü kalmadığına, bilakis onun Tanrının ebedi yaşamına götürüldüğüne ikna olmuşlardır. O, şimdi Tanrının kusursuz elçisi, Onun İsa Mesih'i, Onun ete kemiğe bürünmüş konuşması, Onun görüntü ve kopyası ve Onun (İsrailoğullarının eski bir kral unvanı bağlamında) oğlu olarak Tanrıyı simgelemektedir. Bu nedenle özetle ben bir Hristiyanım, çünkü zamanla değişen dereceleriyle bu İsa Mesih'e inanıyor, pratik olarak ona öykünmeye (her birinin kendi yolları olan milyonlarca başkalarıyla birlikte) çalışıyor ve onu kendim için yaşam yolu rehberi olarak kabul ediyorum. Bu yüzden, İncil ifadelerine uygun olarak, bizim için İsa Mesih yol, gerçek ve yaşamdır.

Bir özeleştirme bağlamında Hristiyanlara yönelik değerlendirme yaptığımızda bu, Hristiyanların aynı zamanda oldukça çelişik duyguları içeren tarihi bir olgu olarak tıpkı bütün diğer dinler gibi temel dogmalarıyla, ayinleriyle ve otoritesiyle yalnızca bir din olarak Hristiyanlığa inanmadığı anlamına gelir. Karl Barth bunu oldukça doğru bir şekilde ifade etmiştir. O yüzden Hristiyanlığı, Hegel'in yapabilmeyi düşündüğü şekliyle '*mutlak din*' olarak tanımlamak savunulabilir değildir. Bir din olarak Hristiyanlık, tam anlamıyla tüm diğer dinlerle bağlantılı olarak dünya tarihinde ortaya çıkmıştır.

Şüphesiz dünya tarihinde tek mutlak, '*Mutlak*'ın kendisidir. Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için bu tek '*Mutlak*' elbette belirsiz, anlaşılmaz, kelimelerin kifayetsiz kaldığı ve sessiz değildir. O, peygamberler vasıtasıyla konuşur. İnançlı Hristiyanlar için O, çehresi olmayan meçhul bir varlık da değildir. O, kendini Nasıralı İsa'nın bedeninde açığa vurmuştur. İnananları için -ve sadece onlar için- O, dünyadır, tapınılacak olandır ve yoldur. Diğerleri için ise bu yola girmeleri için en azından bir davettir. Bu, Hristiyanların niçin Hristiyanlığa inanmayıp, peygamberler ve aydınlatıcı mesajları gönderdikten sonra bu kişiyi, kutsanmış elçisini, yani İsa Mesih'i gönderen tek Tanrıya inandıklarının sebebi. Hristiyanlar için İsa Mesih, kesin olarak belirleyici etkidir.

Karl Barth ne söylerse söylesin, var olan Hristiyanlık bu tek Tanrıyı ve onun İsa Mesih'ini doğruladığı sürece kendi inanurları tarafından - ikincil ve sınırlı bir duygu içinde- gerçek din olarak kabul edilirler. Fakat var olan Hristiyanlık sürekli bu tek Tanrıdan, onun İsa Mesih'inden ve bu onun kesin belirleyici etken oluşundan uzaklaştığında kesinlikle yanlış bir din olurdu. O, İsa Mesih'ten sonra bile peygambere özgü düzeltmelere, Kilise içinde Peygamberlere, -bugün daha açık bir şekilde görüyoruz- ve keza aralarında Peygamber Muhammed ve Buda gibi mükemmelliği





kapsaması gerektiğine şüphe duyulmayan Kilise dışında Peygamberlere ve azizlere ihtiyaç duydu.

Bir kez daha ifade etmek gerekirse, sadece felsefecilerin, bilgelerin Tanrısı (Antik Yunan Tanrısı) ve İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un Tanrısı (Yahudilerin Tanrısı) değil, bilakis sonuç olarak İsa Mesih'in de Tanrısı (Hristiyanların Tanrısı) olan Tek Tanrıya yönelik inanç kararı, en derin seviyede bir imanı temsil eder. Bu, güvenin rasyonel bir eylemidir. Öyle ki, bu iman kararı asla sadece sübjektif ve keyfi değil, bütünüyle mantıksal açıdan sağlamdır. Yahudilik, İslam, Hinduizm ve Budizme kıyaslandığında, bu Hristiyan olma kararı için ne söylenebileceğini başka bir yerde detaylarıyla ortaya koymuştum. Hristiyanlar olarak biz -basit bir şekilde dogmatik esasları düzenlemek istemedikçe – İsa Mesih'in önemini sağlam ve ampirik şekilde doğrulama sıkıntısından kurtulamayız. Dogmatik olarak doğrulanmış *'Tetlis' ve 'İlahi Oğulluk'* doktrinine atıfta bulunmak burada çok az yardımcı olur. Bugünlerde, bu figür, onun mesajı, onun yolu, yaşamı ve kaderi açısından -hatta diğer dinlerin büyük dini figürleriyle eleştirel bir kıyasla- niçin Hristiyan olduğumuzu yeni bir anlayışla somut bir şekilde gösterebilmeliyiz. Ve bunu yapmak ve ayrıca dinler üzerinde bilimsel araştırmalar ortaya koymak kaçınılmaz bir gerekliliktir. İhtiyaç duyulan şey, dini çalışmalarla teolojinin ayrılması ya da birleştirilmesi (fiili olarak teolojiyi dini çalışmalara veya dini çalışmalarını teolojiye indirgemek) değil, onların eleştirel ciddi bir ortaklık yapmasıdır.

Burada en azından bize çarpıcı bir biçimde bir şeyler gösteren Nasıralı İsa'nın bir tarafına – ki o bütünüyle merkezi taraftır- dikkat çekmek isterim: Hristiyanlar açısından özel Hristiyan kriterine iman, yalnızca kaynakların genel dinî kriteri ile değil, insan unsurunun genel ahlaki kriteri ile de çatışır. Bu sarmal sürüp gider. Tanrının isteğinin ve Krallığının ilanının bir sonucu olarak dağdaki vaazda (Sermon on the Mount) ve İsa Mesih'in davranışlarının tümünde hedeflenen amaç nedir? Kesinlikle yeni ve hakiki bir insanlıktan daha fazla veya daha az bir şey değildir: Dini Tatil günü, Tanrının buyrukları kişinin faydasıdır, aksi düşünülemez.

Bu yeni gerçek insanlık, kişinin muhalifi ile bile dayanışma kardeşliğinde açığa çıkan insanoğlunun daha radikal bir anlayışını ifade etmektedir. İsa Mesih açısından gerçek ve doğru insan, dağdaki vaazın bu daha radikal insanlığını -ki şuanda tamamen farklı bir dünya görüşüne karşı görülür- kadın ve erkeklerle bir dayanışma kardeşliği olarak diğer dinlerde de gerçekleştirilmek zorundadır. Dayanışma kardeşliği bu yüzden;

1. O, sadece din savaşlarından, işkenceden, engizisyonundan vazgeçmek ve dini hoşgörüyü gerçekleştirmek değil, bilakis diğer dinlerle ilişkilerde müşterek bencilliğin yerine iyilikseverlik ve sevgi kardeşliğidir;



2. O, bu yüzden, dinlerin sebep olduğu tarihin hesabını görmektense, bağışlamayı gerçekleştirmek ve yeni bir başlangıç yapmaya cesaret etmektir;
3. O, basit basit bir şekilde çoğu zaman insanları ayrıştıran dini kurum ve yapıları ortadan kaldırmaz, bilakis iyilik ve insanlık için onlara atıfta bulunur;
4. O, dini-politik sistemler arasında gizli ya da açık güçlü bir mücadele yerine sürekli bir uzlaşma için çabalar. Tüm dünya için birleştirilmiş bir din olmamalı, fakat milletler arasındaki barışın bir ön koşulu olarak dinler arasında bir barış olmalıdır.

Bu, dağ vaazının ruhundaki daha insancıl Hristiyanlığın, daha fazla Hristiyan anlamına, daha fazla Hristiyan ise Hristiyanlığın din olarak dışarıya dönük daha doğru yansıyabileceği anlamına gelmektedir. Ve bu söylenenlerden sonra doğrunun (hakikatin) bu üç kriteri geliştirilmelidir. Bu çok önemli ve kritik noktaları son bölümde özetleyebiliriz.

## VII. Hep Daha Yüce Bir Hakikat Yolunda

Şimdiye kadar söylenenlerden yola çıkıldığında şu durumun açıklığa kavuşmuş olması gerekir: Eğer biz kişi için iyinin ne olduğu sorusunu, yalnızca pragmatik ve olgusal olarak değil, temel olarak; yalnızca soyut-felsefi olarak değil, somut-varoluşsal olarak; ve yalnızca psikolojik-pedagojik olarak değil mutlak bir bağlılık ve evrensel olarak geçerli bir yöntemle cevaplandırmak istiyorsak, o zaman dini görmezden gelip onun yerine yarı-dini bir şey koyamayız. Diğer taraftan her din, insanî unsurun genel ahlaki kriteri tarafından kendisinin test edilmesine izin vermek zorunda kalacak ve bu yüzden belirli modern şartlar içinde psikolojik, pedagojik, felsefi ve hukuki bulgulardan vazgeçemeyecektir. Aslında burada bir kısır döngü değil bir diyalektik ilişki söz konusudur:

1. *Gerçek insanlık, gerçek din için ön koşuldur.* Bu, insani olan şeyin, yani insan onuruna ve temel değerlerine saygının, her dinde aynı şekilde dile getirilmiş asgari bir talep olduğu anlamına gelir. İnsanlık (asgari kriter) en azından bir kimsenin hakiki din duygusunu gerçekliğe dönüştürmek istediği yerde ortaya konulmalıdır.
2. *Gerçek din, gerçek insanlığın mükemmel halidir.* Bu, dinin her şeyi kuşatan bir anlamın, en yüksek değerlerin ve mutlak zorunluluğun ifadesi olarak insanî unsurun gerçekleşmesi için ideal bir ön koşul olduğu anlamına gelir. Mutlak ve evrensel bir zorunluluk esası üzerine kurulu insani değerleri gerçekleştirmeyi isteyen insanların olduğu yerde ortaya çıkması gereken şey kesinlikle dindir.

“O zaman gerçek din nedir?” sorusu gündeme gelmektedir. Bu karmaşık soruya, içsel ve dışsal iki boyutu kadar, birbirine benzemeyen ve



yine de diyalektik olarak üretilmiş üç kriterin -genel ahlaki, genel dini, özel Hristiyan kriteri- yardımı ile mümkün olan en iyi kavramsal açıklık ve teorik kesinlikle birlikte farklılaşmış bir cevap vermeye çalıştım. Benim cevabım, “Gerçek din var mıdır?” sorusuna yönelik bir cevabı da içerir. Özetle diyebiliriz ki;

1. Dışardan, yani dinî çalışmaların bakış açısından yola çıkarsak, farklı gerçek dinler vardır. Bizim oluşturduğumuz ahlaki ve dini kritere yönelik en azından prensipte çelişik duygular içinde karşılık veren dinler ve tek hedefe yönelmiş, zaman zaman kesişen ve halükârda karşılıklı olarak birbirine faydası dokunan kurtuluşun farklı yolları vardır.
2. İçerden, yani İncil’e yönelmiş inançlı Hristiyanların bakış açısından yola çıkarsak, benim için doğru din, -tüm inanç yollarını aynı zamanda mümkün yollar göremeyeceğime göre- üzerinde yürümeye çalıştığım inancın yoludur. Bu yol ise İsa Mesih’in tek gerçek Tanrı olduğuna şahitlik etmeyi sürdürdüğü sürece Hristiyanlıktır.
3. Biz Hristiyanlar ve benim için bu tek doğru din, asla diğer dinlerdeki doğruluğu dışlamaz, bilakis onlara olumlu bir anlam izafe eder. Diğer dinler, ne basit bir şekilde yanlış ne de mutlak bir şekilde doğrudurlar. Fakat doğru dinler, şartlı olarak bir takım çekincelerle birlikte, kesin noktalar üzerinde Hristiyan mesajıyla çelişki yaşamadığı sürece şüphesiz onu tamamlayabilir, doğrulayabilir ve ona değer katabilir.

Bu uzun ve karmaşık yorumlardan sonra şu açık hale gelmektedir ki; diğer dinlere yönelik en üst düzeyde teolojik tarafsızlık kimsenin ne imanını ve ne de doğruluk sorununu askıya almaya zorlamaz. Doğruluk sorunu üzerinde -kardeşçe bir yarışma içinde (II. Vatikan)- uğraşımızı sürdürmeliyiz. Fakat tüm dinlerin tahammül edebileceği bir son sınır belirlenmek zorundadır. Sadece (içsel-dışsal olarak) iki yatay boyut değil üçüncü bir boyut (tabiri caizse dikey boyut) da söz konusudur. Bir inanır olarak benim için ve ayrıca bir inanç toplumu olarak bizim için Hristiyanlık, İsa Mesih’de kendini açığa vuran Tanrıyı doğruladığı sürece kesinlikle gerçek dindir. Fakat hiçbir din gerçeğin tümüne sahip değildir, gerçeğin tümüne sahip olan yalnızca Tanrıdır. Yalnızca daima sözünü ettiğimiz Tanrının kendisi gerçektir.

Bu sebeple burada son bir noktanın daha altını çizmek gerekir: Hristiyanlar, anlayamaz tek varlık olmamasına rağmen onu anladıklarını, kavranamaz tek varlık olmasına rağmen onu kavradıklarını iddia edemezler. Aziz Paul’a göre Hristiyan imanında bile biz gerçeğin kendisini -ki o Tanrıdır- aynadaki gibi, eksik bir bulmacadaki gibi, belirli bakış açılarındaki gibi daima belli bir zamandaki oldukça spesifik bakış açımıza ve yerimize bağlı olarak farkına varırız. Bu yolda yalnız değiliz, artık kendi yolunda gitmekte olan her din veya mezhepten milyonlarca



insanla birlikte daha fazla yolculuk yapıyoruz. Öyle ki, artık biz birilerinin benimki-seninki, benim doğrum-senin doğrun tartışmalarını yapmalarındansa, o birilerinin sürekli bir şekilde öğrenmeye hazır olduğu, kişinin kendi doğrususun diğerlerine anlam verdiği ve kişinin kendi gerçeğiyle içtenlikle iletişim kurduğu yerde bir iletişim süreci içinde var olacağız.

Fakat bazıları “tüm bunlar neye mal olacak?” sorusunu dillendirecektir. Geleceğe dönük açık ve sınırlanmamış da olan tarih -mezhepler arası diyalogun aksine- daha yeni başlamış bir dinler arası diyalogdur. Geleceğin Hristiyan olmayan diğer dinlere ne getireceğini bilmediğimiz gibi benim için tek gerçek olan Hristiyanlık için de geleceğin ne getireceğini bilmiyoruz. 2087 yılında, Hristiyan teolojideki ‘*Kilise*’nin, İslam teolojisindeki ‘*Ümmet*’in, Budist teolojideki ‘*Keşişler Topluluğu*’nun nasıl bir şekil alacağını kim bilir?

Gelecek devam ettiği sürece sadece tek bir şey kesindir. Hem insan yaşamının ve hem de dünyanın sonunda İslam ve Yahudiliğin olmayacağı gibi Budizm ve Hinduizm de artık orada olmayacak. Hakikaten, sonunda Hristiyanlık da orada olmayacak. Sonunda tanımlanması mümkün olmayan, tüm dinlerin ona uyduğu Tek varlık dışında geride hiçbir din kalmayacak. Hristiyanlar kendilerinin, mükemmel gelmeden önceki mükemmel olmayan yol olduklarını fark ettiklerinde ancak gerçeğe yüz yüze gelmiş olacaklar. Sonunda dinlerin arasında duran ve onları ayıran bir figür kalmayacak. Artık bundan sonra ne Hz. Muhammed gibi bir peygamber ne de Buda gibi bir bilge olmayacak. Hatta Hristiyanların inandığı İsa Mesih bile ayırıcı bir figür olarak kalmayacak. Paul şöyle der: Ölüm dahil her şey oğula bağımlı kılınca, Oğul da her şeyi kendisine bağımlı kılan Tanrıya bağımlı olacaktır. Öyle ki, her şeyde her şey olsun. (1Cor 15:28)

